

Cemil Meriç'in Perspektifinden Din, Toplum ve İdeoloji*

Arş. Gör. Dr. Ali FİDAN**

Atıf / ©- Fidan, A. (2014). Cemil Meriç'in Perspektifinden Din, Toplum ve İdeoloji, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 215-238.

Öz- Bu araştırmada Doğu ve Batı toplumlarını, onların dinî hayatlarını Cemil Meriç'in nasıl anladığı ele alınmaya çalışılmış olup; bu iki kutup arasında kalan Türk toplumunun toplumsal dinamikler açısından nasıl bir değişim süreci içerisinde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bir toplumun dinini tanımak o topluma dair birçok sosyal gerçekliğin kavranabilmesi için fonksiyonel yararlar sağlayabilmektedir. Cemil Meriç'in bakış açısıyla Doğu toplumlarına bakıldığında: Hindu, Budist, Cainist toplumlarının tabiat öğelerine söz dinletemeyince manevi hayatlarını riyazet ve zühde yönelttikleri görülmektedir. Kadim İnan toplumunda ise Zerdüştlük, Ortadoğu'da ortaya çıkan Yahudi toplumunu iyi-kötü, hayır-şer düalizmi açısından etkilemiştir. Batı toplumlarının dinî hayatına bakıldığında Yahudi toplumsal hayatının kutsal kitap merkezli, tevhid inancına dayanan, seçilmiş kavim odaklı olduğu görülmektedir. Hıristiyan toplumlara gelindiğinde ise başlangıçta siyasetten uzak bir dinî anlayışı benimseyen Hıristiyanların, Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesi ile siyaseti kendi emelleri doğrultusunda pagan unsurları yok etmek için kullandıkları görülmüştür. Doğu ile Batı arasında kalan Türk toplumuna bakıldığında ise Osmanlı toplumunun İslamiyet ile kendi döneminin zirvesini temsil ettiğini, bir hamle, aksiyon ve mucize medeniyet olduğunu görmekteyiz. Zamanla her medeniyetin düşüşe geçmesi gibi Osmanlı eski gücünü kaybetmiş ve Türk toplumu Batı kaynaklı ideolojilere maruz kalmıştır. Sonuçta ise sosyolojik açıdan bunalımlar yaşayan Türk toplumu sağ-sol olmak üzere ikiye bölünmüş; Türk toplumunda bu gelişmelere bir tepki olarak yeni dinî hareketler ve cemaatler oluşmuştur.

Anahtar sözcükler- Cemil Meriç, Din, Toplum, İdeoloji.

---

* Bu makale "Cemil Meriç'e Göre Toplumlarda Dini Hayat" adlı yüksek lisans tezi temel alınarak hazırlanmış ve gerekli görülen yerlerde bazı eklemeler yapılarak geliştirilmiştir.

** Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, e-posta: afidan@cu.edu.tr

Giriş

Din, çok farklı şekil ve görünümleri yoluyla toplumlar tarafından tecrübe edilen, her birey ve gruba kendine özgü dinî yaşantı alanı belirleyen bir mahiyete sahiptir.¹ Bu yapının anlaşılması da dinî-sosyal gerçekliğin aydınlatılması bakımından önemlidir.² Bu bağlamda kutsal metinlerin açıklanması ve yorumlanmasının bir dereceye kadar yeterli olduğu söylenebilir.³ Zira toplumlara ait temel dinî metinlerin şekillendirdiği özgün kültürler ve içinden geçtiği tarihsel safhalar; esasında birbirleriyle bağlantılı, anlama ya da kavrama araçlarıdır.⁴ Bu fonksiyonel unsurlar ise son derece karmaşık bir nedensel olaylar zinciriyle birbirlerine bağlıdır.⁵ Bu anlamda toplumların dinlerinin ve dinî hayatlarının anlaşılması için elde edilebilecek verilere giden yolun sadece olayların gözlemlenmesi yoluyla değil, aynı zamanda gerçekleşen olayların anlam bağlamlarının anlaşılması yoluyla kurulabileceği sonucuna ulaşılabilir.⁶

Bir dini ve onun sosyal boyutlarını anlamaya çalışırken kendi dönemlerinin ruhunu yansıtan toplumsal aktörler olarak fikir adamlarına bakmak gerekir. Çünkü bir entelektüelin dini ve onun toplumsal açılımlarını nasıl anladığını ve yorumladığını araştırmak, araştırmacıya bir dönemin ruhunu kavrama imkânı sağlar. Bu aynı zamanda ilgili düşünürün yaşadığı çağdaki hâkim dini-siyasi düşünce hakkında tutarlı veriler de sağlayabilmektedir. Cemil Meriç (1916-1987) de Türk fikir hayatına önemli katkılar sunmuş bir mütefekirdir. Aslında Cemil Meriç *Kültürden İrfana* adlı eserinde “*Doğu ile Batı, insan beyninin iki yarım küresi*”⁷ ifadesiyle hakikatin ancak bir bütün olarak ele alındığında bulunabileceğine, kavranabileceğine işaret etmektedir. Genel anlamda bütüncül bir bakış açısına sahip olduğunu gözlemlediğimiz Cemil Meriç’in, iyi bir tenkitçi olarak, içinde yaşadığı topluma duyar-sız kalmadığı da aşikârdır. Onun kendisine inceleme konusu olarak seçtiği genelde dünya toplumları özelde ise Türk toplumu hakkındaki fikirleri, bize onun aynı zamanda iyi bir sosyal gözlemci olduğunu kanıtlamaktadır.

¹ Fiona Bowie, **The Anthropology of Religion**, USA: Blackwell Publishing, 2000, s. 70’ten naklen Ali Akdoğan, **Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama**, İstanbul: Dem Yayınları, 2008, s. 37.

² Willi Braun, “Religion”, **Guide To The Study Of Religion**, W. Braun and R. T. McCutcheon (ed.), London and New York: Cassel, 2000, s. 10’dan naklen Akdoğan, s. 37-38.

³ Braun, s. 38-39.

⁴ Fritz Ringer, **Weber’in Metodolojisi**, Mehmet Küçük (trc.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003, s. 1-2.

⁵ Ringer, s. 5.

⁶ Jürgen Habermas, **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**, Mustafa Tüzel (trc.), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1998, s. 216-217.

⁷ Cemil Meriç, **Kültürden İrfana**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, s. 401.

1) DOĞU TOPLUMLARI ve DİN

a) Sosyolojik Açıdan Hindu Kastları ve Hinduizm

Hint alt kıtasındaki toplumların dinî hayata bakış açısının kutsal kitaplar tarafından şekillendirildiği, burada yaşayan Hindu toplumunun dünyadan ve yaşayan her şeyden uzak kalma yolunu bu kutsal kitaplara göre tercih ettiği bilinmektedir.⁸ Aynı şekilde Meriç, Hint yarımadasında toplumun en çok yaşadığı bölgede Ganj nehrinin zahiren de olsa milyonlarca Hintliyi günahlarından arındırdığını ve coğrafi şartların toplumun din algısını etkilediğini ifade etmektedir. Zira ona göre dünyadan fiziki açıdan aşılmaz sınırların arkasında yaşayan Hindu toplumu, tabiata ferman dinletemeyince kendi ihtiraslarına dizgin vurup doğa unsurlarının hışmından korunmak için riyazet kalesine sığınmıştır.⁹ Hindu toplumunun temel karakteristiklerini açıklarken Meriç, dinin *kast sistemi* adı verilen, sosyal tabakalardan oluşan bir yapıya bağlı kalarak yaşandığının farkındadır. Ki bu sistem, Hindu toplum yapısındaki işlerin farklı kastlar arasında koordine edilmesinin yanında, günlük hayatı ve ahlakî uygulamaları da düzenlemektedir.¹⁰ İnsanları kastlar şeklinde bir sınıf ayırımına tabi tutmayı tuhaf olarak niteleyen Meriç, Asya toplumlarının farklı ırklar ve değişik dinî inançlar arasında eşitlik idealini asırlar boyu bu kastlar sayesinde gerçekleştirdiğini söylemektedir. Ki bu sayede binlerce yıl beyazla siyah ayrımı gözetmeksizin bütün Hint altı kıtası toplumları yan yana ve kardeşçe yaşamış; içtimai zümreler birbirlerinin toplumsal alanına müdahale edememiştir.¹¹ Her ne kadar kastlar, dini ve toplumsal hayat açısından, her an çökmek ve çözülmek üzereymiş gibi gözükse de üç bin yıldan beri milyonlarca Hindu'yu manevi anlamda huzura kavuşturmuştur.¹²

Hindu toplumu açısından dinî hayatı şekillendiren önemli hususlardan olan ruhban kastı, Hindu geleneğinin bekçisi, hikmetli bilgilerin ve dinî hayatı oluşturan unsurların koruyucusudur. Yine bu sınıf Hindu toplumunda dinî hayatın her pratiğine nezaret edip, sosyal hayatı düzenleyen kuralların belirleyicisidir.¹³ Kutsal metinleri mutlak olarak anlama ve yorumlama yetisi onlara ait olduğundan, tüm kast sınıflarını ritüelistik açıdan canlı tut-

⁸ Bu konuda bakınız; Max Weber, **The Sociology of Religion**, USA: Beacon Press, 1963, s. 83.

⁹ Cemil Meriç, **Bir Dünyanın Eşiğinde**, 7. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 89-90.

¹⁰ Monier Monier-Williams, **Brahmanism and Hinduism: Or Religious Thought and Life in India as Based on the Veda and Other Sacred Books of the Hindus**, USA: Kessinger Publishing, 2005, s. 51.

¹¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 25.

¹² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 113.

¹³ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Ünver Günay (trc.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995, s. 439.

mak¹⁴, yeni tanrıları sahneye çıkarmak ve kutsal metinleri kendi isteklerine göre yorumlamak yine onların görevlerindedir. Kutsal rahip kastının elinde şekillenen bu yorumlar neticesinde metinlerde bulunan ilahilerin yerini rahiplerin yaptığı tefsir, duanın yerini ise artık vaaz almıştır.¹⁵ Buradan da anlaşıldığı üzere rahipler zümresi, zamanla kendilerine daha derin ve geniş müdahale imkânı sağlayan kutsal bir güç unsuruna dönüşmüştür.¹⁶ Her ne kadar rahipler kutsal metinleri kendi sınıfsal menfaatleri doğrultusunda yorumlamış olsalar bile, Meriç'e göre, kutsal metinlerdeki ilahilerde Hindu kastlarını meşrulaştırarak kati bir dayanak bulunmamaktadır.¹⁷

Edebiyat ve sanatla iç içe olan toplumların bu alanları kendi dinî yaşantılarında da ustalıkla kullandıklarını gözlemleyen Meriç, bu sayede onların dış dünyayı değiştiremeyeceklerini çok çabuk anladıklarını söylerken, Hint alt kıtasındaki toplumların *esrar dumanlarından ördükleri has bahçede şarkılar söylemeyi, kaderle boğuşmaya tercih ettiklerini*¹⁸ ifade eder. Öyle ki bu geniş coğrafyada yapılan savaşlar neticesinde Hindu din edebiyatındaki ilahilerde mitolojik kahramanların yavaş yavaş ortaya çıktığını tespit eden Meriç, tarih boyunca her kuşağın türküleri yakmak suretiyle bu kahramanların zaferlerini dilden dile dolaştırdıklarını ve nesillere aktardıklarını söyler.¹⁹ Dinî hayatı şekillendiren kutsal metinlerin rolünü daha da somutlaştırmak üzere Meriç, Hindu gelenek metinlerinden *Mahabharata*, *Bhagavad-Gita*, *Ramayana* destanlarına dikkat çeker. Öyle ki Meriç, bu unsurların Hindu toplumundaki merkezi rolünü yansıtırken *milletin nabzının çarptığı destanlar*²⁰ lafzını kullanmaktadır. Öyle ki ona göre dönemlerinin dinî-toplumsal hayatını renkli olarak yansıtan bu destanlar sayesinde üç bin yılı kucaklayan dev bir edebiyat külliyesi meydana gelmiş ve gittikçe zenginleşip olgunlaşmıştır. Bu dini literatürün daha sonraki kuşaklarda *ulu bir çınar gibi kök ve dal-budak saldıgını* betimleyen Meriç'e göre, bu sosyolojik edebiyat

¹⁴ Ali İhsan Yitik, "Hinduzim", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 298.

¹⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 112.

¹⁶ Ninian Smart, **The Religious Experience of Mankind**, New York: Charles Scribner's Sons, 1969, s. 123.

¹⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 107; Hâlbuki kast sistemi dini bir inançtır ve "Rigveda"ya dayanmaktadır. Bu inanca göre kastlar, Tanrı Brahma'nın insan şeklinde tasavvur edilen vücudunun çeşitli yerlerinden yaratılmıştır. Buna göre *Brahminler* Brahman'ın ağzından, *Kşatriyalar* kollarından, *Vaisyalar* midelerinden, *Sudralar* ise ayaklarından yaratılmışlardır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Yitik, "Hinduzim", s. 288.

¹⁸ Meriç, **Jurnal**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 54.

¹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 137.

²⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 137.

birikimi asırlarca kültürel bir amaca hizmet etmiş ve Hint alt kıtasında yeni dillerin boy atıp yaygınlaşmasını da önlemiştir.²¹

Dinî hayat açısından Müslümanların Hindu toplumundaki etkileri kendisini kademe kademe "İslamlaşma" ile hissettirmiştir. Zira Meriç'e göre, bilhassa 13. yüzyıldan itibaren, Hindu dinî hayatında Müslüman Sofiler bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Hint alt kıtasının kuzeyinde türbeler ve zaviyeler çoğalmaya başladığında, kutsal kitaplar sayesinde oluşan kast rejiminin ezdiği aşağı tabakalar, bu ezilmişlikten bir kurtuluş çaresi aramaya başlamışlardır. Bu anlamda dinî tarikatlardan Nakşibendilik, Şattarîlik, Şistîlik, Kâdirîlik onların sığındığı yer olmuştur. Elbette bu etkileşim tek taraflı olmamıştır. Zira Meriç'e göre 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar İran'da gelişen İslam tasavvufu, bir anlamda Hint düşüncesiyle Yeni-Eflatunculuktan ilham almıştır. Yünden entarileriyle dinî hayatı kendileri yaşayan sofilerin adeta Buda tarikatının müritlerini andırması, yine sofilerdeki nefis terbiyesi konusundaki uygulamaların tıpkı Yogin'lerdeki benlikten sıyrılışa benzemesi bir yönüyle bu hususu destekler gibi görünmektedir. Ama yine de bu yaşanan iki dinî hayat perspektifinin, tasavvuf veya Hindu mistisizmi açısından, esasında hareketsizlik ve bir boşluk değil; bilakis ruhun hiçbir mükâfat beklemeden mutlak varlığa bir yönelişi temsil ediyor olduğunu söylemekte sakınca yoktur.²²

b) Politeizme Dini-Toplumsal Tepki: Budizm

Hint alt kıtasında karşımıza çıkan bir başka dinî toplum Budistlerdir. Ki onlar, Hindu geleneğe alternatif bir dinsel hayat tarzını benimsemişlerdir. Cemil Meriç ortaya çıkan bu yeni geleneği dinî bir kopuş değil, asırlar boyunca Hindular tarafından yıpranan dinî-sosyal hayata bir reformist müdahale olarak görmüştür.²³ Bu anlamda Budist geleneğin Hint alt kıtasındaki dinsel unsurlara etkisinin fazlaca olduğu ortadadır. Zira Budizm'in ortaya çıktığı dönemlerde bu coğrafyada Hint toplumları arasında maddeci akımların yayılmış ve benimsendiği bilinmektedir.²⁴ Bunun sonucunda insanlar kutsal kitapları *Vedalar*'a olan inançları ve bağlılıklarının yerine yeni bir takım arayışlara yönelmişlerdir. Böyle bir dinî iklimde ortaya çıkan yeni inanç yani Budizm, politeizmin hâkim olduğu Hint alt kıtasında hiçbir tanrının varlığını kabul etmeyen bir tepki dini olarak boy göstermiş ve bu sosyal coğrafyanın tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır.²⁵

²¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 96.

²² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 252-253.

²³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 167; Ali İhsan Yitik, "Budizm", Şinasi Gündüz (ed.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 315.

²⁴ Yitik, "Budizm", s. 314.

²⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 121-122.

Budist teolojisinin Hindu dünya görüşüne bir meydan okuma olduğunun farkında olan Meriç'e göre: *Upanişadlar*'ın son bölümlerinde o dönemin Hindu toplumunda dinî hayata dair cereyan eden teolojik tartışmaların yankılarına da rastlanmaktadır. Bu anlamda Meriç, *Upanişadlar*'da geçen diyalogları, ruhban sınıfının oluşturduğu dinî geleneğin duvarlarında açılan ilk gedik olarak tavsif etmektedir.²⁶ Zaten Buda, bir yandan mevcut teolojiye karşı çıkarken diğer yandan da Hindu dinî hayatında etkili olan *Vedalar* ve *Upanişadlar*'ın yerine *Tantrik* metinleri bir alternatif olarak getirmiştir. Hz. İsa'dan sonraki bin yıl içinde edebiyat alanında da ifadesini bulan ve yeni bir inançla kaynaşan Hindu dinsel metinleri *Tantralar*, aynı konuları işleyen *Vedalar*'ın adeta yerine geçmiştir.²⁷ Meriç detaylı bir şekilde bu bilgilerle ilaveler yapmış ve Brahmanların Budist topluma karşı olan tepkilerine dikkat çekmiştir. Nitekim ona göre, Budist toplum ruhban kastının imtiyazlı bir sınıf oluşturmasına karşı gelmiş, Brahmanlar da onlara düşman kesilen ilk kast sınıfı olmuştur. Bu durumun sebebi ise Budist toplumun öğretilerinin ruhban kastında olduğu gibi bir avuç mutlu insan grubuna değil, bütün insanlığa seslenmesidir. Bunu yaparken de atılan adımların, yani tepkilerin başında ruhban kastının din diline de iltifat edilmeyişi gelmektedir. Ki Budistlerin *Vedalar*'ın yerini alması için Sanskritçe yerine farklı bir dil olarak Palice'yi kullanmış olmaları bunun kanıtıdır.²⁸ Bir diğer önemli adım ise sosyal hayat üzerine olmuştur. Şöyle ki Hint alt kıtasında daha önce dinî sosyal hayata pek dâhil edilmeyen kadınlar, Buda ve öğretisi sayesinde, ilk defa kutsal şölenlerde yerlerini almaya başlamış ve toplumsal hayatta cariyelikten rahibelige yükseltilmişlerdir.²⁹

Bu bilgiler neticesinde Meriç, tanrı tanımayan Budist toplum açısından cennet ve cehennem de bulunmadığından hareketle onların nihilist olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır. Nitekim ona göre Budist hayat tarzı bir nihilizmden ziyade insanlığın ulaştığı idealizmlerin zirve noktasını teşkil etmektedir. Öyle ki Budizm'de cenneti ve cehennemini her ikisini de bireylerin kendileri yaratmaktadır. Bu nedenle dünya hayatındaki zindandan kurtulmak her bireyin kendi elinde olan bir şeydir. Toplumsal hayattaki bütün acıların kaynağı beşeri heva-hevesleri, sefaletleri ve bayağılıkları içeren hayatın bizzat kendisidir. Buna karşın bir gerilim olarak dinî hayatın özü olan saadet ise -Cemil Meriç'in sembolik diliyle- *benliğin kâinatın konserine karışması, ışık olması, koku haline dönüşmesi, sessizce mırıldanılan bir nağme olması ve bir daha doğmamak üzere bu maddi âlemde erimesidir*.³⁰

²⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 120-122.

²⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 93, 159; Yitik, "Budizm", s. 315.

²⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 163-164., Palice: Budizm'in kutsal dilidir. Budist kutsal literatürü birçok dil ve lehçede olmasına rağmen Pali dilindeki metinler en sahih metinler olarak kabul edilir. Bu konuda geniş bilgi için bakınız; Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005, s. 55.

²⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 167-168.

³⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 168.

c) Senkretizm Açısından Cainist Toplum ve Din

Hindu dinî anlayışına karşı bir tepki oluşacaksa bu tamamen mevcut dinî anlayışın aksi istikametinde olmak durumundadır. Bu anlamda Cainist toplum, Hint alt kıtasındaki politeizme karşı, tanrıları tanımayan bir diğer dini topluluk olmuştur.³¹ Zira Cainistler Hindu kutsal kitaplarından *Vedalar*'ın tanrı kelamı olduğuna hem inanmamakta hem de bu inancın bir göstergesi olan vahye de itibar etmemektedirler. Hatta onlar bu durumu daha da ileri götürerek tanrının varlığını sorgulama yoluyla bir ontoloji meselesi haline getirmişlerdir. Nitekim yaratılışın merkezine oturan bir tanrıyı kabul etmemeleri ve maddenin ezeli oluşunu benimsemeleri, onları dünyanın çok önceden beri var olduğu fikrine götürmüştür.³² Söz gelişi Cainistler asırlardır inanılan tanrıları ortadan kaldırmak ve adeta onları *gök kubbeden kovabilmek* için büyük uğraş vermişler; en sonunda ise senkretik bir alternatif olarak Hindu tanrılarının tahtına kendi evliyalarını yerleştirmişlerdir. Bu evliyaların önemli bir özelliği ise tıpkı Hindu ilahlarında olduğu gibi ölebilen, dirilebilen, ruhları kalıptan kalıba geçebilen varlıklar olmalarıdır. Öte yandan Cainist toplumda günaha girmeden dünyadaki ömrünü tamamlayan ruh kendisinin ulaşabileceği yüksek mevki olan "*paramatman*"a dönüşmektedir. Bu şekilde bir dönüşüm yaşayan ruh, Samsara'dan belli bir zaman için de olsa kurtulmaktadır. Cainist topluma göre Samsara zincirini kırmak en yüce ruhların imtiyazı olup; toplumu kurtuluşa götüren yol ise hiçbir canlıya zarar vermemeyi emreden "*Ahimsa*" prensibinden geçmektedir.³³ Bu prensip sebebiyle Cainistler çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Zira onlara göre toprağı parçalamak ve kurtları öldürmek günahdır. Hatta onlara göre yok edebilecekleri tek hayat bizzat Cainistlerin kendi hayatlarıdır.³⁴

d) Kadim İnanç Toplumu ve Zerdüştlük

Kadim İnanç, Cemil Meriç'in zihnindeki doğu toplumları haritasında, içinde bulunduğu son derece canlı inanç hayatıyla ve dini doktrinleriyle rengini bulan bir coğrafya olmuştur.³⁵ İnanç kökenli bir dinsel gelenek olan Zerdüştlüğün, İslam öncesi İnanç toplumunun dinî hayatında önemli bir yeri bulunmaktadır.³⁶ Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta*'dır.³⁷ Zerdüştlüğün sözlerinden oluşan '*Gathalar*', *Avesta* içindeki bölümlerden en önemli

³¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 121-122.

³² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 165.

³³ Ali İhsan Yitik, "Caynizm", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 368.

³⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 165.

³⁵ Ahmet Turan Alkan, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993, s. 69.

³⁶ Şinasi Gündüz, "Mecusilik", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 507.

³⁷ Gündüz, s. 508.

olanıdır. *Avesta*, ifade ve muhteva bakımından anlaşılması çok zor olan bir kitaptır. Zira Meriç'e göre bu kutsal kitap, herkes tarafından farklı farklı anlaşılıp her toplumsal kesime değişik dinî mesajlar vermektedir.³⁸

Mecusi toplumundaki dinamiklerin aracı rolünü açıklamaya çalışan Meriç'e göre Zerdüşt dinî hayat tarzı, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Batı toplumunu etkilemeye başlamıştır. Hatta ona göre Yunan filozoflardan Eflatun, bu dinî hayat düşüncesine aşınadır. Bu anlamda Zerdüşt hayat anlayışı, Buda ve Konfüçyüs'ün dinî mesajlarından önce Batı toplumuna ulaşmıştır. Neticede batı nazarında doğu denilince İran anlaşılmış ve doğu toplumlarının hikmetini uzun bir süre tek başına Zerdüşt temsil etmiştir. Batıda ortaya çıkan bazı bilimsel yanılgılar, sözgelışı Mezopotamya'nın gök bilim ve büyü gibi mirasları, yanlışlıkla Zerdüşt'e atfedilebilmiştir.³⁹

Meriç'e göre Zerdüşt dinî hayat biçimi yalnız batı toplumlarını değil aynı zamanda orta doğudaki Musevi toplumu da etkilemiştir. Ona göre Musevilerin dinî hayat anlayışındaki hayır ile şer arasındaki evrensel ikilik, dünya egemenliği için birbirleriyle savaşan cinler ile melekler, kıyamet gününe iman, tek tanrıcılıktaki evrensellik ve ruhaniyet adeta Zerdüştçülüğün birer yadigârıdır. Bu durum Meriç'e göre sadece Musevi toplumla da sınırlı kalmamıştır. Hatta ona göre Hıristiyan toplumun özgün kaynaklarında Zerdüştçülükten esinlenmiş inançların varlığından söz edilmektedir. Söz gelişi Meriç, Aziz Pavlus'un, ağır hikmet içeren *Yuhanna İncil*'inin, Musevi Philon'un, Plotinius'un, Mani'nin, Aziz Augustinus'un, Mecusi toplumunun değerleri göz önünde tutulmadan anlaşılamayacağını ileri sürmektedir. Hatta o Hıristiyanlığın Maniheizm'den önce ilk büyük rakibi olan Mitra dininin de Zerdüşt dinî hayatından izler taşıdığını savunmaktadır.⁴⁰

2) BATI TOPLUMLARI ve DİN

a) Yahudilik ve Toplumsal Açılımları

Cemil Meriç'in zihin dünyasında Yahudi toplumunun oluşturduğu gelenek dini ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Özgün karakteri sebebiyle Yahudi toplumundaki sosyal ve siyasi kurumların hepsi doğrudan doğruya temellerini dinden almaktadır. Zira Mısır'dan vaat edilmiş topraklara olan yolculuklarında kendilerini "*seçilmiş kavim*" olarak nitelendiren Yahudi toplumu, siyasi, sosyal ve dinî işlerini her zaman birlikte yürütmüştür. Bu dönemde Yahudilerin tek otorite kaynağı tanrının mutlak iradesi olup; savaşların tek sebebi ise dinî kaynaklı unsurlar olmuştur.⁴¹ Bunun yanında Yahudi toplumundaki milliyetçilik dinî temelle-

³⁸ Kemalettin Taş, *Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç*, İstanbul: Artus Kitap, 2007, s. 66.

³⁹ Cemil Meriç, "Elinde Cennet Açan Zend Avesta", *Hisar Dergisi*, İstanbul, 1971, C.II, s. 7'den naklen Taş, s. 63-64.

⁴⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 7.

⁴¹ Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1984, s. 98.

re dayanmaktadır. Zira Meriç'e göre bu durum aynı zamanda bir ırkçılıktır ve bu ideoloji bizzat dinî hayatın her alanını düzenleyen kutsal kitap Tevrat'la başlamaktadır. Hatta ona göre, dünya toplumları üzerinde daima hâkim sınıf olmak için mücadele eden bu toplum, yaptıkları bütün işgalleri ve yağmaladığı bütün toplumlardaki sömürge izlerini gizlemek istemektedir. Böyle bir gayretin sebebi ise yine dinsel hayat kökenli temellere dayanmaktadır. Çünkü Yahudi dinî hayat tarzını düzenleyen Tevrat, onlara Yahudi olmayan toplumların mallarını helal kılmaktadır.⁴² Böylesine haksız bir hükmün meşruiyetini sağlayan şey ise Yahudi toplumunun tanrının sevgili kavmi olmasıdır.⁴³

Öte yandan Meriç, Yahudi toplumuna şekil ve yön veren başka bir toplumsal bota daha işaret eder. Ki bunun adı da *Yahudi'ye özgü ilahi inayet*'tir. Öyle ki ona göre Yahudiler yaptıkları savaşlarda başarılı oldukları zaman bunu tanrının Yahudilere bahsettiği ilahi bir inayet olarak kabul etmektedirler. Yahudi toplumu her zaferden sonra tanrıya şükretmekte; kendi tarihindeki iniş ve çıkışları, tanrıyla aralarındaki dinî bağın bir sonucu olarak ilahi inayetin azalıp çoğalmasından neticesinde oluşan bir olgu olarak görmektedir.⁴⁴ Meriç'e göre Yahudi dinî hayatını şekillendiren bir diğer unsur ise tek tanrı inancını ana tema yapan *kutsal kitap* fikridir.⁴⁵ Zira ona göre Tevrat'ın göze çarpan ilk özelliği içindeki kitapların çeşitliliğidir. Fakat bu çeşitlilik kendi içerisinde gizli bir birliği de beraberinde getirmektedir. Özellikle her bir bölüm konusu, biçimi ve amacı açısından ortak mesaj olarak *tevhid* inancına vurgu yapmaktadır.⁴⁶

Tanrı onları kendi kavmi olarak seçmiş olduğundan uymaları gereken kuralları da bizzat Tevrat'ın içinde tebliğ etmiştir.⁴⁷ Tevrat'a göre âlemin başlangıcından bu yana yer-yüzündeki dinî kuralları koyan varlığın tek bir tanrı oluşu ortadadır. Bunun Yahudi dinî tarihindeki toplumsal açılımı ise sosyal hayatı şekillendiren "*krallar*" dönemidir. Bu anlamda Yahudi toplumu tanrı ile yapmış oldukları anlaşmanın bir benzerini de bundan sonra krallar ile yapmışlar, bazen isteklerini bu hükümdarlara kabul ettirmişler bazen de onların dediklerini harfiyen uygulamışlardır.⁴⁸ Yahudi kutsal kitabının çok yönlülüğünden hareketle Meriç, bu kitabın kutsallığının ötesinde avam tabakasını da harekete geçirecek zenginlikte ve çeşitlilikte, dinî hayatı şekillendirecek olan şiir, nesir, hikmet ve gizemli bilgiler içeren yapıya sahip olduğunu savunmaktadır. Zira –bizzat kendi ifadesiyle– Tevrat'taki metinler *tarihle*

⁴² Tesniye 23/19-20, Çıkış 22/25, Levililer 25/37.

⁴³ Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, 10. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 99.

⁴⁴ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 97-98.

⁴⁵ Mustafa Özel, **Birey, Burjuva ve Zengin**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 160.

⁴⁶ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 90.

⁴⁷ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 106.

⁴⁸ Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, 13. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 216.

*hukukun, şiirle hikmetin, vahiyle batıl inançların çözülmöz bir kördüğüm halinde kaynaştığı esrarengiz sayfalardan oluşmaktadır.*⁴⁹

b) Hıristiyan Toplumda Dinî-Sosyolojik Değişim ve Dönüşüm

Meriç'e göre Hıristiyanlığın erken dönemleri, her türlü peşin hükümden sıyrılarak incelenirse, şu gerçeği kabullenmek gerekir: Hz. İsa ve havarileri, o çağın hürriyet mücahitleri, eşitlik ve hayırseverlik vazeden gerçek filozoflardır.⁵⁰ Yine ona göre kilise kurulmadan önce Hıristiyanlığın teşekkülü bir köleler topluluğu içerisinde gerçekleşmiştir. Öyle ki daha ilk dönemlerden itibaren Hıristiyanlar, dinî hayat anlayışlarını bir yaşam tarzı olarak yaymaya çalıştıklarında, Roma Lejyonlarının çığnediği açlık çeken muzdarip bir kalabalığa dönüşmüşlerdir. Fakat Roma İmparatorlarından Konstantin zamanında bir devlet dini olarak Hıristiyanlığın kabul edilmesi mevcut durumu tersine çevirmiş, artık kilise odaklı Hıristiyan dinî hayat tarzı kökleşerek devletin bütün siyasi işlerine müdahale edebilecek bir güce ulaşmıştır.⁵¹ Mevcut siyasi otoriteyi ele geçiren kilise bu gücünü bir zamanlar kendisini ezen diğer otoriter güçleri ortadan kaldırmak için kullanmaya başlamıştır.⁵² Yani Meriç'e göre başlangıçta Hıristiyan toplum için dinî hayatta acı çekmek sevap getiren bir olgu iken daha sonraları özellikle kilise kurumunun teşekkülü ile bu diğer insanlara eziyet verici, Hıristiyan olmayanlara acımasızca davranılması sonucunu beraberinde getirmiştir.⁵³ Meriç'e göre Hıristiyan dinî hayat tarzı, yapı olarak istilaya dayanan, kendi insanına dahi hareket imkânı tanımayan ve dinî yaşantısında bile onu özgür bırakmayan bir yapıya sahiptir. Özellikle ortaçağda kilise dinî hayata müdahaleyi fazlaca yapmış, o dönem insanına "kurtuluş" müjdesi vererek cenneti vaat etmiştir. Kilisenin, bu çağdaki insanlara, yaşadıkları bütün sıkıntılara rağmen tevekkülü, sabrı, alçakgönüllülüğü, feragati ve şefkati telkin etmiş olması da bu cihettendir. Elbette bu kurumun, Meriç'e göre, böylesine bir toplumsal aktör olma çabası boşuna değildir. Zira kilisenin gösterdiği bu gayreti bir dinî idealden ziyade kendisinin sözcüsü olduğu Roma imparatorluğunun yıkılmasını önlemek için yapılan menfaat dolu girişimler olarak okumak mümkündür.⁵⁴ Hatta Meriç, kilisenin ve papalık kurumunun dini nasıl kullandığını şöyle izah etmektedir: X. Léon, Hıristiyan toplumu bir arada tutabilmek için Hz. İsa'nın hakkında çeşitli masallar uydurmuş olduğunu "şu İsa masalı da amma işimize yaradı" şeklinde açıklamada bulunarak göstermiştir.⁵⁵

⁴⁹ Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 88.

⁵⁰ Cemil Meriç, **Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 81.

⁵¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 49-50.

⁵² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 241.

⁵³ Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, C.1, 9. Basım, İstanbul İletişim Yayınları, 2006, s. 100.

⁵⁴ Taş, s. 72.

⁵⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 65.

Öte yandan Hıristiyan toplum için dinî hayatın önemli figürlerinden biri olarak karışımıza *azizler* çıkmaktadır. Meriç Hıristiyanlıktaki azizlerin ortaya çıkışını irdeleyerek başlangıçta Hıristiyanlığın halka mahsus bir eflatunculuk olduğunu ve monist bir karaktere sahip bulunduğunu savunmaktadır. Yine o zamanla Yunan ve Latin'in bütün unsurlarının Hıristiyanlığa sızdığını, bunun sonucunda ise "aziz" denilen kişilerin mitolojinin tanrılarında mülhem Hıristiyan dinî hayatına dâhil olduğunu iddia etmektedir. Gerçekte bütün büyük dinler, Meriç'in perspektifinden, monist karakterdedir. Fakat zamanla eski itikatlar, kendine bir yol bularak, yeni inanca entegre olup dinî hayata şekil veren bir unsur haline gelebilmiştir. Yine ona göre görünmeyen bir tanrıya inanmak, ilk dönem Hıristiyan toplum için kendi muhayyilesinden güçlü bir gayret gerektirmektedir. Hıristiyanlar da eskiden inanmış oldukları mitolojik tanrılarını bir şekilde yeni seçtikleri dinî hayat tarzı içerisinde görmek istemişler ve bu tanrılarını azizler yoluyla görünenler dünyasına getirmeyi denemişler ve başarabilmişlerdir. Bu itibarla beşerî, bireysel bir dinî hayat tarzı kuran Hıristiyan toplum, eski inançlarındaki tanrılarını yeni kurmuş olduğu tapınağında, yani kilisede, barındırmaya başlamıştır. Bir anne figürü olarak Hz. Meryem ise Meriç'e göre mitolojideki tanrıça figürünün kilisedeki bir yansıması gibi kendisini göstermiştir.⁵⁶

Ortaçağa gelindiğinde ise kilise, bir zamanlar bütün ezilenler adına konuşuyorken Roma imparatorlarının emrine girmiş, isyan eden toplulukları teskin etmek, ayaklanmaları önlemek ve imtiyazları meşrulaştırmak için yalan söylemiştir.⁵⁷ Bu da ortaçağda sınıflar arasındaki kargaşa ve uçurumu günden güne artırmıştır.⁵⁸ Gittikçe dinden kopan Batı toplumu kilise kurumunu aşarak ve onun toplumu sosyal sınıflara ayırmasına izin vermeyecek yeni bir Avrupa toplumu bilincine sahip olmuştur. Kiliseye karşı olan sosyal tepkisellik, bir anlamda kendi hayat tarzını yaratmayı başarmış ve seküler bir dünya görüşüne meylederek -sarsılmaz iş bölümü ve büyük bir ciddiyetin kesin çizgileriyle- rasyonalitenin cenneti haline gelmiştir.⁵⁹ Hatta Meriç'e göre çağdaş Batı toplumunun ayırıcı vasfı artık rasyonalizasyondur.⁶⁰ 17. yüzyıldan itibaren Batı toplumu, bu anlayıştan bir adım daha ileri giderek insanların akıl karşısındaki eşitliğini haykırmıştır. Yaklaşık iki asır süren bu değişim sürecinin sonucunda 1789 Fransız ihtilali vuku bulmuş ve bu devrim ile siyasi eşitlik gerçekleşmiştir.⁶¹ Batı toplumunda ortaya çıkan sosyalizme karşı akademik anlamda yeni oluşumla-

⁵⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 269; Bu konuda ayrıca bk., Maksud Kurt, "Tanrıça Kültü ve Hıristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri" (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Rize Üniversitesi SBE, 2010), s. 141-143.

⁵⁷ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, 14. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 226.

⁵⁸ Dücan Cündioğlu, **Bir Mabel İşçisi Cemil Meriç**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, s. 172.

⁵⁹ Alkan, s. 116.

⁶⁰ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 18.

⁶¹ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 227.

rın çıkması da manidar bir olaydır. Meriç'e göre sosyalizmin hâkim olduğu dönemde bilimsel çevrelerden *Le Play* ekolü, Batı toplumunu sosyalizme esir düşürmemek için kilisenin emrinde akademik çalışmalar yürütmüştür.⁶²

Batı toplumu, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, fikri anlamda çok hızlı ve önu alınmaz bir sürece girmiş, hatta aynı yüzyıl içerisinde birden fazla hayat tarzı toplumu etkilemiştir. Zira Meriç'e göre *sosyalizm*, öğretisi planında, toplumda iktisadi anlamda eşitliği hedeflerken bu ideolojinin karşısına bütün insanlığı evrensel çerçevede her açıdan eşit kılan bir doktrin olarak *hümanizm* çıkagelmıştır. Nitekim İtalya'da ortaya çıkan hümanizm, Meriç'in perspektifinden, ancak serveti ve boş zamanı olan İtalya gibi bir tüketim toplumunda neşet edebilecek bir akımdır.⁶³ Ortaya çıkışı bu şekilde cereyan eden hümanizm, Batı toplumunun kaybettiği dinî yaşam tarzlarının ve yıktığı inançların yerini alan bir put haline dönüşmüştür. Esasında Meriç'e göre hümanizm "*bir aydın hastalığıdır*" ve bu akımın hudutlarını kimse çizememektedir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Batı toplumunda hümanizmin sosyolojik anlamı insanı mükemmelleştirmek, varabileceği en yüksek konuma ulaştırmak ve onu gerçek/kâmil insan yapmaktır.⁶⁴ Batı toplumu için düşüncede hiçbir otorite tanımayan bir doktrin olarak hümanizm, Meriç'e göre, ortaçağın Hıristiyan baskısından adamakıllı kopmuş ve pagan karakterli bir yapıya bürünmüştür. Haddi zatında bu akımın temelinde daha çok rahipliğe karşı bir isyan söz konusu olduğu da ileri sürülebilir.⁶⁵ Çünkü reformcular (hümanistler), kilise ve İncil'e göre bu dünya hayatının öteki dünya için bir hazırlıktan ibaret olduğu fikrine karşı cephe almışlar⁶⁶, kiliseden uzaklaşırken deizmeye kaymışlar ve din hakkında en küçük bir coşkunluk göstermemişlerdir.⁶⁷ Hatta dinin yerini alacak şekilde hümanizmi din dışı idealin bizzat kendisi yapmışlardır.⁶⁸ Buna karşın Meriç'e göre günümüz Batı toplumlarındaki Katolik ülkelerde, insanların dinî hayatının yönetilmesi ve şekillendirilmesi hala ruhban sınıfının elinde iken Protestan ülkelerde ise her birey kendi dinî hayat tarzını kendisi seçmeye devam etmektedir.⁶⁹

⁶² Meriç, **Bu Ülke**, 28. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 185.

⁶³ Meriç, s. 107.

⁶⁴ Meriç, *Kırk Ambar*, C.1, s. 87.

⁶⁵ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 109.

⁶⁶ Meriç, *Kırk Ambar*, C.1, 110.

⁶⁷ Meriç, *Kırk Ambar*, C.1, s. 112.

⁶⁸ Meriç, *Kırk Ambar*, C.1. 121.

⁶⁹ Meriç, *Kırk Ambar*, C.1, s. 216.

3) TÜRK TOPLUMU, DİN ve İDEOLOJİ

a) Osmanlı ve İslamiyet

Cemil Meriç'e göre kozmopolit Osmanlı toplumu, her şeyden önce insanlık için bir yüz akıdır, tarihin en şerefli bir sayfasıdır ve taklit edilemeyecek kadar büyüktür. Bu bakımdan dünyada tek bir içtimai mucize vardır. O da "Osmanlı mucizesi"dir. Çünkü Osmanlı toplumu, Türk kanı ile İslam dininin kaynaşmasından doğan bir mucize toplumdur.⁷⁰ Sosyal tabakalaşmanın fazlaca olduğu ve insanı insana düşman yapan sınıflardan alabildiğine uzak yapısı sayesinde Osmanlı, tarih boyunca "alan değil veren, istismar eden değil, imar eden, fedakârlığı ve başkaları için yaşamayı her zaman ön planda tutan" bir toplum olmuştur. Sıradan hayatı alabildiğine manevileştiren, hayatın unsurlarında derin ve kutsal anlamlar arayan ve sürekli biriktirilmiş hayat tecrübelerinden istifade eden bu toplum, manevi anlamda zirveyi temsil ederken maddeyi de hak ettiği yere koyabilecek kadar hassasiyet sahibidir.⁷¹ Toplumsal hayatın dinamiği olan İslamiyet, aynı zamanda bütün insanlığa hitap eden evrensel mesajlara sahiptir. Temeli vahdet, sevgi ve adalet olan bu dinin getirdiği hayat tarzı, bütün insanların doğuştan eşit oldukları gerçekliğini beraberinde getirmiş; insan, insan olduğu için Allah'ın halifesi olarak kabul edilmiştir.⁷² Meriç bu noktada Müslüman toplumdaki ümmet bilincinin dinî hayattaki dinamizmine de işaret eder. Zira Osmanlı toplumu ne imtiyazlı kastlara sahip Hint toplumu ne de maddeye göre tabakalaşan Batı toplumları gibi sınıflı bir toplum yapısına sahip olmadığından, Müslüman olan tüm toplumları tek bir yapıda ifade edebilen bir "ümme" şuuruna sahiptir. Ki bu bilinç onları, hiçbir zaman ayırıcı ve dışlayıcı bir anlayışa değil, birleştirici, kaynaştırıcı ve kucaklayıcı bir bakış açısına sevk etmiştir.⁷³ Osmanlı toplumunda sosyal hayatı dinamik tutan bir başka husus da çok boyutlu "cihat" kavramıdır. Yaşadığı dini fethettiği ülkelere/toplumlara kadar götüren Osmanlı toplumu, bu yeni bölgelere sadece siyasi ve ekonomik hedefler için gitmemiştir. Yeni fethedilen yerlerde Osmanlı hayat tarzı kurulmuş; ancak farklı toplumların - kültürel özellikleri sayesinde- sosyal hayat daha da zenginleşmiş ve çoğulculuşmuştur. Hatta bir nevi toplum mühendisliği de denilebilecek bu faaliyetlerin, Osmanlılar tarafından, bilinçli olarak yapıldığını, farklı kültürlerin etkisinden çekinilmediğini ve asimile etmeyen bir cihat anlayışıyla gerçekleştirildiğini söylemekte sakınca yoktur.⁷⁴ Çünkü yapılan fetihlerin bütün sırrı tek vücut, tek kalp halinde cihatla yoğrulan bir din algısından ileri gelmektedir. Nitekim bu sayede Osmanlı toplumu, dinî açıdan her zaman imanına sadık kalmış, İslami-

⁷⁰ Taş, s. 110.

⁷¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 364.

⁷² Bakara, 2/30; Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 299.

⁷³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 228.

⁷⁴ Taş, s. 116.

yet'in temel prensiplerini benimsemiş, şerefi, haysiyeti ve büyüklüğü ile farklı toplumların gönlünü de fethedebilmiştir.⁷⁵

Meriç'e göre Osmanlı toplumsal hayatında önemli bir unsur olarak *Kur'an-ı Kerim*'in ayrı bir yeri mevcuttur. Öyle ki ona göre tekdüze bir kültür mirasına konmaktan ziyade bir kutsal etrafında şekillenen Osmanlı toplumu, sosyal sorunlara aradığı bütün çözümleri *Kur'an-ı Kerim*'den yola çıkarak bir sonuca bağlamıştır. Bu anlamda Osmanlı toplumu için, beşeri açıdan başka herhangi bir dünya görüşüne ihtiyaç kalmadığından, bütün dinî hayat tarzını Kuran-ı Kerim üzerine şekillendirmiştir.⁷⁶ Nitekim Meriç açısından Osmanlı toplumu, biraz da onun ironik diliyle, filozoflara ve onların gevezeliklerine (felsefeye) ihtiyaç duymamış, laf ebeliğiyle vakit kaybetmeksizin tarihin bütün kördüğümünü kılıcıyla çözmüş ve kaderin karanlıklarını kılıcının parıltısı ile aydınlatmış, bir vahiy, iman, amel, hareket, cihat, fetih ve hamle medeniyeti olmayı başarabilmiştir.⁷⁷

Sonuçta Meriç'e göre hem dünyayı, hem de ahireti kucaklayan dünya görüşüyle Osmanlı toplumu, ümmet, cihat, Kur'an-ı Kerim ve iman gibi anahtar kavramlarıyla tarihte nadir görülebilecek *kendine özgü* (sui generis) dinamik toplumsal bir yapı örneği sunmuştur. Bu anlamda İslamiyet, Osmanlı toplumunun en kuvvetli yönü olarak karışımıza çıkmaktadır.⁷⁸ Ayrıca Osmanlılar, dünya hayatını kutsallık ve maneviyat çerçevesinde yorumlayan ve anlamlandıran bir cemiyet yapısına sahip olması bakımından da farklılaşmaktadır. Bu sebeple onların şekillendirdiği ümmetin, modern din sosyolojisinin kavramıyla söylenecek olursa *hermenötik bir toplum*, yani kutsal kitabı hayatında tüm boyutlarıyla yaşayan/yaşatan bir topluluk olduğu ileri sürülebilir.

Meriç, tıpkı zirveye varan her cemiyetin çökmeye yüz tutması gibi⁷⁹ Osmanlı'nın da son dönemlerinde İslami dünya görüşünün yekpareliğini kaybettiğini, Avrupa'nın maddi fetihlerinin, çöküş devrinin ulemasını afallattığını ve bu duruma toplumun dağınık şuurunun da bir türlü akıl sır erdiremediğini ifade etmektedir. Osmanlı toplumu da, bu olumsuz etkilere tepkisini gösterirken kendi dinî hayatında ecdattan naklen aldığı bütün gelenek unsurlarına sıkı sıkıya bağlı olmak istemiş, rasyonel/irrasyonel gibi yeni ortaya çıkan bütün aykırı fikirlerden kendisini soyutlayıp adeta bunlardan habersiz kalmayı yeğlemiştir.⁸⁰ Fakat neticede Osmanlı toplumu –bilhassa 19. yüzyıldan itibaren- abartılı ve gösterişli olaylara rağbet etmiş, bir nevi *modernleşme metafiziğine* maruz kalmıştır. Avam tabakaları da

⁷⁵ "Cemil Meriç'le Söyleşi", **Cogito**, Sy. 32, (Rüşdü Onduk, bant kaydı), s. 292-293, Yaz 2002'den naklen Cündioğlu, s. 168.

⁷⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 139.

⁷⁷ Cündioğlu, s. 149-150.

⁷⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 271.

⁷⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 71.

⁸⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 177-178.

durumu kurtarmayı ifade eden *provizyonizm*⁸¹ ile halifenin fazilet ve azametini sergileyen Cuma ve Bayram namazlarından büyülenmiş bir vaziyette gündelik hayatlarına devam etmişlerdir.⁸²

Meriç bu dönemdeki aydınları, Osmanlı'yı barbar, bir zamanlar zirve hayat sunan İslamiyet'i gerici ve kökenlerini oluşturan Türk toplumunu ise nesebi bozuk hatta Hitler'in, Sümerliler'in çocuğu⁸³ olarak nitelermelerinden dolayı eleştirmektedir. Bizzat kendi ifadesiyle durumun sosyolojik analizi şöyledir:

"Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, 'Ben Avrupalıyım' demeye başladı, 'Asya bir cüzamlılar diyarıdır'. Avrupalı dostları, acıyarak baktılar ihtiyara, ve kulağına: 'Hayır delikanlı' diye fısıldadılar, 'sen bir az-gelişmişsin'. Ve Hıristiyan Batı'nın göğsümüze iliştirdiği bu idam yaftasını, bir 'nişân-ı zîşan' gibi gururla benimsedi aydınlarımız."⁸⁴

Cumhuriyet döneminin batıcı aydınlarının bu seküler tavrı karşısında, Türk toplumu, kendi sosyal hayatını bu kadar dışlayan Batıcı aydınların, meseleleri başka türlü anladığını düşünmüş; bunun neticesinde ise onları kendisinden uzak ve farklı olarak görmeye başlamıştır.⁸⁵ Çünkü Meriç'e göre Türk toplumu, sosyal hayat açısından, tarihin her döneminde mazisine tüm şuur ile bağlı kalmış, bu yeni oluşan ve ihanet içerisinde olan batıcı aydın sınıfına karşı nötr bir tavır sergilemiş, bir nevi kendi kabuğuna çekilmiştir.⁸⁶

b) 1960 Sonrası Din, İdeolojiler ve Türk Toplumu

Cemil Meriç, 1960 sonrası Türk toplumunun yaşadığı bir değişim ve dönüşüme işaret etmektedir. Ki bu dönemde ülkede toplumu birbirinden ayıran setlerin ortadan kalkmasıyla dış kaynaklı ideolojiler daha rahat bir şekilde *bulanık bir sel gibi* toplumsal alana akmıştır.⁸⁷ Öyle ki Tanzimat'tan 1960'lara kadar sus(turul)maya alışan Türk toplumu, artık yavaş yavaş sesini yükseltmeye başlamıştır. Ülkede hâkim olan görece özgür düşünce atmosferi ile bir yandan İslamiyet'e inandığını söyleyenler seslerini yükseltmeye başlamış,

⁸¹ Mehmet Genç, "19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler", *Dİvan*, Cy., Sayı. 1 (1999), s. 2-4.

⁸² Meriç, *Kırk Ambar*, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 166.

⁸³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 141.

⁸⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 98.

⁸⁵ Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayıncılık, 2005, s. 92.

⁸⁶ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 28.

⁸⁷ Bu konuda hazırlanmış olan bir çalışma vardır. Bk., Dilber Demirel, Cemil Meriç'te Kültür ve İdeoloji, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bilecik Üniversitesi SBE, 2011).

bunu istemeyenler de sosyalizmi bayraklaştırmaya başlamıştır.⁸⁸ Ama bu rölâtif ve özgür ortamdan rahatsız olan bir kitle vardır ki bunlar: Aydınlardır. Meriç bu durumu şöyle betimler:

“Her dudakta aynı rezil şikâyet: Yaşanmaz bu memlekette! Neden? Efendilerimizi rahatsız eden toz bulutu, bu lağım kokusu, bu insan ve makine uğultusu mu? Hayır, onlar Türkiye'nin insanından şikâyetçi. İnsanından, yani kendilerinden. Aynaya tahammülleri yok. Vatanlarını yaşanmaz bulanlar, vatanlarını 'yaşanmaz'laştıranlardır.”⁸⁹

Öte yandan Meriç bir ideoloji olarak *kapitalizm* ile İslam'ın dinî hayat anlayışını mukayese ederek durumu daha da berraklaştırmaktadır. İslam'ın öngördüğü hayat tarzı daha çok maneviyata ve ruha hitap etmekte iken; bir iktidar vasıtası olarak dünyayı iktisadi anlamda istilayı öngören, kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen, hazlarını bütün bir cemiyetin ve dünyanın istismarında arayan kapitalizm İslamiyet'le taban tabana zıt karakterdedir.⁹⁰ Ki bu durumun altında yatan sosyal bir gerçeklik vardır ki o da Batı toplumlarının kendileri dışında kalan -Türkiye gibi- ülkelerin hiçbir zaman kapitalizm ile kalkınmasına izin vermeyeceğidir. Çünkü Batı toplumlarının buna izin vermesi bizzat kendi sonlarını hazırlamaları anlamına gelmektedir. Bu itibarla, Meriç'e göre, Türkiye sanayileşmemiş bir ülke olduğundan kapitalist olmasına ne imkân vardır ne de Batı toplumları buna izin verecektir. Zira bir ideoloji kapitalizm, mahiyeti icabı emperyalisttir ve yaşaması için diğer ülkeleri/toplumları sömürme zorunluluğu içerisindedir.⁹¹

Düşünüre göre Türk toplumunu her anlamda etkileyen bir başka ideoloji ise *Marksizm*'dir. Bu doktrin ona göre çağımızın en yaygın, en dinamik felsefesidir. Fakat Türk toplumu Marksizm ile karşılaştığında sanki semavi dinlerden biri ile temas eder gibi olmuştur.⁹² Elbette ona göre bu ideolojinin kurucusu olan Marks, bir peygamber değildir ve ona yapılacak en büyük ihanet, kitaplarının yobazı olmaktır. Bu anlamda Marksizm, Türkiye'de ortaya çıktığı ilk dönemlerde, ilmi bir disiplin veya bir araştırma metodu olmaktan ziyade herkese sirayet edebilen ve bulaşabilen *toplumsal ideolojik bir nezle* gibi kendini göstermiştir.⁹³

Yine Türkiye'ye gelen bir başka doktrin olarak *sosyalizm*, toplum tarafından sempati ile karşılanmıştır. Bunun sebebi ise onun sosyal hayata sirayet edebilen kavramlarıyla (*eşitlik, kardeşlik, emekçilik, yardımlaşma* gibi) Müslümanlığa yakın bulunmasıdır. Ki bu

⁸⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 229.

⁸⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 97.

⁹⁰ Taş, s. 136.

⁹¹ Taş, s. 135.

⁹² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 253.

⁹³ Taş, s. 138.

sosyolojik ilgi/temas şeriatçı çevrelerin isyanı ve itirazıyla karşılaşmıştır. Zira şeriatçılara göre Müslümanlık sosyalizmle taban tabana zıt bir karaktere sahiptir. Bunda da toplumsal ayrımların temelinde bulunan *mülkiyet* meselesinin katkısı büyüktür. Çünkü sosyalizm, özel mülkiyet olmaksızın sahip olunan her şeyin ortak kullanılmasını öngörüyorken Müslümanlık'ta özel mülkiyet kutsaldır.⁹⁴

Sosyalizmin, Avrupalılaştırmanın son perdesi olduğunu belirten Cemil Meriç'e göre bu ideoloji bir sınıf hakikatidir. Ancak Türkiye'deki sosyalist çevreler bu fikir akımını yobazlaştırmış ve Marks'ı bir tabu haline getirmişlerdir.⁹⁵ Hakikatte sosyalizmin bir tür sınıf ayrımı öngören/destekleyen toplumlarda ortaya çıkabileceğini vurgulayan Meriç'e göre: İslamiyet sınıf ayrımını/kavgasını tasvip etmeyen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla İslamiyet'te "İslam İslam'ın kardeşidir" anlayışı hâkim olduğundan kardeşlik üzerine kurulmuş bir toplumda bir kin atmosferi oluşturmak ve bu nefreti insanlar arasında seferber etmek çok zordur.⁹⁶

İdeolojilerden başka tarikatların tarihimizde çok önemli roller oynadığını ve büyük kalabalıkları dinî hayat açısından bilinçlendiren bir telkin ve terbiye müessesesi olarak tavsif eden Meriç⁹⁷, bu kurumların esasında halkı dinî açıdan aydınlatmak için kurulduğunu savunmaktadır. Elbette Kur'an-ı Kerim'deki müphem noktaları Hazret-i Peygamber aydınlattığından tarikatlara çok ciddi bir ihtiyaç bulunmamaktadır. Fakat Türk toplumundaki geniş halk tabakaları, -dönemin sosyo/politik ruhuna da uygun olarak- dinî hayata yabancı, bilgisiz ve habersiz kalmamak için tarikatlara yönelebilmştir. Ayrıca avam tabakası, öteden beri dinî hayatı şekillendiren Kur'an-ı Kerim'le doğrudan bir irtibat kuramadığından, manevi hayatını belli bir düzene sokmak için tarikatlara mensup olmayı tercih etmiştir. Hakikatte kul ile Allah arasına dinî anlamda hiçbir aracının giremediği aşikârdır. Bu anlamda Meriç'e göre tarikatlar ilahi varlıkla kul arasına giren, belli bir dinî düşünce etrafında şekillenen ve bu bahsedilen ilişkiye bir tür müdahale eden sosyal gruplardır.⁹⁸

Meriç, Anadolu'da dinî hareketler arasında ilk olarak "Mevlevîlik" tarikatına değinir. Esasında Mevlevîlik, dinî hayata yönelik tezahürleri ve bütün insanlığa vermek istediği

⁹⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 162; İslam'da özel mülkiyetin şekli olduğuna dair bazı görüşler de mevcuttur. Öyle ki bu görüşü savunanlara göre "Mülk sadece Allah'ındır. Bu konuda bk., Jacques Austruy, **Kapitalizm Marksizm ve İslam**, Ağah Oktay Güner (trc.), İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s. 62.

⁹⁵ Taş, s. 138.

⁹⁶ Meriç, s. 165.

⁹⁷ Mustafa Armağan ve Sezai Coşkun, **Bulutları Delen Kartal Cemil Meriç İle Konuşmalar**, İstanbul: Da Yayıncılık, 2004, s. 45.

⁹⁸ Açıkgöz, s. 237.

mesajı bakımından evrensel bir nitelik taşımaktadır.⁹⁹ Tarih boyunca halk tabakalarından devlet adamlarına kadar toplumun her kesiminin dinî hayatı üzerinde etkili olmuş bir tarikat olarak Mevlevilik¹⁰⁰ Meriç'e göre: Ülke sınırlarını aşan ve evrensel bir mesaj hüviyetine bürünen bir yapıya sahiptir. Hatta ona göre günümüzde Batı toplumun hümanizm adına Mevlana'yı (1207-1273) bayraklaştırması, bu tarikatın toplumsal hayatına yönelik sağlamış olduğu bir olgunluk ve ruh terbiyesine gösterilen hayranlıktan ileri gelmektedir.¹⁰¹

"Rifaîlik", Meriç'in dikkatini çeken bir başka dinî harekettir. Öyle ki bu tarikatın kurucusu olan Kenan Rifaî (1867-1950), bir on dokuzuncu asır entelektüelidir. Eğitimini Galatasaray Lisesi'nde bitirmiş olan bu dinî kimlik, hayatı boyunca Osmanlı imparatorluğunun uçsuz bucaksız coğrafyasında yıllarca dolaşmış, geniş ufka sahip bir şahsiyettir. Yaşamış olduğu tecrübeler, kendi fikrini yayma adına, ona muhatabını büyük oranda etkileme gücü ve tecrübesini de sağlayabilmiştir. Toplumun dinî hayatına yönelik oturtmaya çalıştığı manevi sistem ise bir parça Hint mistisizmi, bir parça Mevlana öğretilerini içeren homojen bir karakterdedir. Fakat Rifaîlik, dünyevi hayatı yaşama ve anlamlandırma açısından Hint mistisizmi ve Mevlevilik'te olan dünyayı değersiz bulma anlayışından farklı bir karaktere sahiptir. Bu durum ise Mevlevilik ve Hint mistisizminin aksine Rifaîlik'in dünya hayatına yönelik bir "*yaşama susuzluğu*" içerisinde bulunmasından ileri gelmektedir.¹⁰² Rifaîlik, Meriç'e göre, bu yönleriyle dinî hayat açısından diğer tarikatlarda olduğu gibi şeriatın katı kaidelerine mahpus değil, bilakis alabildiğine liberal ve dünyaya dönük bir dinî hayat anlayışına sahiptir. Yine ona göre Kenan Rifaî, ilahi aşkı dinleştiren bir tanrı adamı olduğu kadar doktrininde Hint mistisizminin etkisi ile bir Müslüman'dan ziyade deist -hatta bunun da ötesinde- panteisttir. Kenan Rifaî'nin bu tarz bir dinî anlayışı benimsemesinin sebebi ise maddecilikle zehirlenen bir çağa ancak bu kadar esnek olabilen ve her şeyi hakikat derecesinde kucaklayabilen bir inancın sesini duyurabileceğini düşünmesidir.¹⁰³

Türk toplumunun dinî hayatında önemli bir yer teşkil eden "*Nurculuk*" hareketine de değinen Meriç'e göre bu akım, Türk toplumundaki sağ-sol ayırımına bir "*tepki*" mahiyetindedir. Zira nurculuğun ilk çıktığı dönemlerde üniversitelerdeki kutuplaşmalara ve dinî hayata yönelik yapılan saldırılara karşı çıktığını savunan Meriç, bu durumu "*küfre karşı imanın*" ve "*Bati'ya karşı Doğu'nun bir isyanı*" olarak nitelendirmiştir. Türk toplumunun sosyal hayatının her alanına yapılan ideolojik baskı ve zulümler, Said-i Nursî (1878-1960)

⁹⁹ Mehmet Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008, s. 76.

¹⁰⁰ Barihuda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *DİA*, C. IXXX, s. 474.

¹⁰¹ Armağan ve Coşkun, s. 47.

¹⁰² Cemil Meriç, *Jurnal*, C.2, 14. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 216.

¹⁰³ Meriç, *Jurnal*, C.2, s. 216.

ve onun hareketini (nurculuğu) sıradan bir ferdi hareket olarak kalabilecek iken ön plana çıkarmış ve bu akıma etkin bir rol kazandırmıştır.¹⁰⁴

Said Nursî'yi Türk toplumunun dinî hayatı için bir "kavga adamı" olarak vasıflandıran Meriç, onun kendi yetiştiği kültürel arka planından taviz vermeyen yalçın bir iradeye sahip ve kendi toplumu için bir "iman" mücadelesi içerisinde olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Zira Said Nursî'nin kavgası, ona göre, yabancı akımlar/ideolojiler karşısında toprak altına çekilen Türk toplumunun dinî-sosyal hayatını yansıtmak için kullandığı "yogi ile komiserin kavgası" gibidir.¹⁰⁵ Aynı zamanda o Said-i Nursî'yi modern dünyada İslam'ın hangi özelliklerinin, imanın hangi boyutlarının öne çıkarılması gerektiğini göstermiş olan bir mürşit olarak kabul eder.¹⁰⁶ Zaten hayatı yaşayış tarzı hor görülen, neredeyse her şeyini kaybeden ve mukaddesleri çiğnemenen Türk toplumunun belli katmanlarının onun etrafına akın akın koşmuş olması bunun kanıtıdır. Said-i Nursî'nin Türk toplumunu iman eksenli bir sosyal hayat tarzına davetini Kur'an-ı Kerim'den delillerle çağırıyor olması toplumumuzun bu sese kayıtsız kalmamasında önemli bir etkidir. Öyle ki Said-i Nursî'nin kullandığı bu yöntem tarihin içinden gelen bir karaktere sahip olduğundan kabuğuna çekilmiş yüz binlerce insanı silkeleyip uyandırmıştır. Bunun neticesinde ise Said-i Nursî'nin ideal anlamda kurmak istediği dinî hayat tarzı günden güne insanlarla konuştuğunda kendisine yer bulmuş ve yeni bir dinî oluşum başlamıştır.¹⁰⁷

Said-i Nursî'nin kendi döneminde belli bir dinî geleneğin tek varisi gibi olduğunu ifade eden Meriç'e göre bu kimlik kendi kurmak istediği dinî hayat tarzı için yeterli ve gerekli mücadele kabiliyetine sahip bir şahsiyettir. Öte yandan Said-i Nursî'nin bu mücadelesi için Türk toplumunun da bu tür bir akıma hazır bulunduğunu ifade eden Meriç, uygun ortamı bulan bu cemaat liderinin kendi doktrinini yaymak için "şakirdler" yetiştirmek suretiyle kendi halkasını genişleterek Türk toplumu üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre bu tarz bir dinî akımın doğup gelişmesi için sosyal zemin müsait olup yeni bir dinî hareketin yeşermesi için Türk toplumunun bir bekleyiş içerisinde bulunması söz konusudur.¹⁰⁸ Ona göre Said-i Nursî'nin esasında yapmak istediği şey, büyük kalabalıkları dinî dinamikleri açısından bilinçlendirmek, onlara kendi benliğini ve tarihini hatırlatmak, bugününü düne bağlamak ve *iman anarşisine* son vermektir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Armağan ve Coşkun, s. 216.

¹⁰⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 249.

¹⁰⁶ Armağan ve Coşkun, s. 26.

¹⁰⁷ Armağan ve Coşkun, s. 216.

¹⁰⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 393.

¹⁰⁹ Armağan ve Coşkun, s. 223.

Meriç nurculuk hareketinin Türk toplumunun dinî hayatında tutunabilmesinin sebeplerini de açıklar. Her şeyden önce ona göre Said-i Nursî, ülkesinin ruhunun tabii bir temsilcisi olduğundan sesini dinletebilmiş ve zulme rağmen ayakta durabilmiştir. Türk toplumunun dinî hayatına dair gerçekleştirmek istediği bütün emellerini cevaplandırabilecek bir kimlikle ortaya çıkan bu şahıs, din konusunda susmaya ve tarihsizliğe mahkûm edilen kalabalıkların sesi ve adeta sözcüsü olmuştur. Buna ilave olarak Said-i Nursî, Meriç'e göre, kendi aydınından kopan ve terk edilen, ihanete uğrayan, öksüz ve yetim bırakılan kalabalıkların ve genel olarak İslam ümmetinin ruh dünyasını iyi ifade eden bir toplumsal sembol haline dönüşmüştür.¹¹⁰ Bütün bunlara karşın Cemil Meriç bu harekette gördüğü eksik noktaları ifade etmekten de geri durmaz. Nurculuk hareketinin başlangıçtaki dinamizmini kaybedip gitgide âtil bir harekete dönüştürüldüğünü ileri süren Meriç, bu ataletin İslam'ın ruhuna aykırı olduğunu da ekler. Zira İslam'ın öngördüğü toplumsal hayatta bir atalet söz konusu değildir/olmamıştır.¹¹¹

Cemil Meriç, Türk toplumun dinî hayatına önemli ölçüde etki eden bu hareketin doktrinlerini içeren eserlerine (*Risale-i Nur Külliyyatına*) da değinir; ona göre Risale-i Nur'lar Batı toplumu tarafından Türk toplumunun dinî hayatını değiştirmek için ülkemize sokulmuş işportalardan, gelişi güzel devşirilmiş, sahte, sakat ve şahsiyetsiz paçavralardan farklıdır. Çünkü bu eserler benzerlerine güç rastlanabilecek, dinî açıdan dürüst, sağlam, topluma dost ve bu toprağın öz bağrından fıskıran düşüncelerle dolu bir külliyyattır.¹¹²

Meriç, nurculuk hareketinin kendi içerisinde kurumsallaşma yolunda dönüşümler geçirmesini de şöyle yansıtmaktadır:

“Son zamanlara doğru nurcuların bazı kollarında bir tarikatleşme temayülü var. Said-i Nursî'nin hali ve tavrı yaygınlaştırılıyor. Böyle devam ederse bazı tarikat gelenek ve göreneklerini sathi olarak alacağa benziyor. Said-i Nursi şeyh veya ârif değildir. Olsa olsa, o da medreseden geldiği için âlim denebilir.”¹¹³

¹¹⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 394.

¹¹¹ Açıkgöz, s. 43.

¹¹² Necmeddin Şahiner, **Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri**, İstanbul: Anahtar Yayıncılık, 1994. s. 10.

¹¹³ Açıkgöz, s. 236.

Sonuç

Her ne kadar Cemil Meriç entelektüel ilgi duyduğu dinler hakkında bazı önemli hususlara işaret etmiş olsa da, onun samimiyetle değindiği konular, bilgisinin sınırlılığının üzerini örtebilmiştir. Onun perspektifinden bakıldığında Hint alt kıtasındaki toplumların hayatı, kutsal kitapların etrafında, zühd odaklı olarak şekillenmiştir. Hindu toplumunda dinî-sosyal hayatın yaşandığı kastlar, ruhban kastı tarafından ikame ve idame edilmektedir. Kast sınıfını kabul etmeyen Budist toplum ise dinî hayat tarzı ile kastların keskin sınırları içerisinde ezilen tabaklara alternatif din olma vazifesini üstlenmiştir. Hindu teolojisindeki politesit tanrı inancını reddeden, tanrısız bir manevi yaşayışı benimseyen bu toplum, sadece din değiştirmemiş; yeni bir din dili olarak Palice'yi benimsemiştir. Aynı şekilde Cainist toplum da tanrıları reddetme yolunu seçmiş, maddenin ezeliğini tanıyarak bütün canlılara zarar vermemeyi kendi dinî hayatlarının temeline koymuştur. Kadim İran'a bakıldığında ise köklü bir geçmişe sahip olan bu toplum, Zerdüşçülükle dinî hayatını şekillendirmiş; birçok yönüyle de Yunan düşüncesini etkilemiş ve batı dünyasına dinî düalizmi bağışlamıştır.

Yahudi toplumunun dinî-sosyal hayatı Tevrat etrafında şekillenmektedir. Ancak bu toplum, tanrının kendilerine özgü inayeti ile kendilerinin diğer toplumlardan üstün olduğu fikrine kapılmış ve -Meriç'in bakış açısıyla- insanlığa ironik bir şekilde ırkçılığı hediye etmişlerdir. Hıristiyan toplumlarının dinî-sosyal tarihi ise daha büyük tezatları bünyesinde barındırmaktadır. Söz gelimi başlangıçta bir avuç ezilen insandan oluşan Hıristiyan toplumu, Roma devleti resmi din olarak Hıristiyanlığı kabul ettiğinde, kendilerine eziyet edenlere karşı dini-politik bir güç odağına dönüşmüştür. Sanayi devrimi ile Hıristiyan dünyasını büyük oranda etkileyen sosyalizm, yavaş yavaş Hıristiyan toplumların sekülerleşmesini sağlamıştır. Bundan sonra Hıristiyan toplumlar hümanizm ve peşinden kapitalizm ile yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi gören Türk toplumu ise -Meriç'in perspektifinden- Osmanlı mucizesi olarak nitelendirilmiştir. Madde ile manayı dengede tutan ve bütün hayatını Kur'an eksenli yaşayan bu hamle medeniyeti bir yandan insanlığa getirdiği adalet anlayışı, diğer yandan da maneviyatının sadeliği ile farklı toplumların gönlünü almıştır. Osmanlının son dönemlerinde ise devlet büyükleri, aydınlar ve avamın arasındaki büyük düşünsel uçurum, Türk toplumunu gittikçe şanlı mazisinden uzaklaştırmıştır. 20 yüzyıldan itibaren Türk toplumu bilhassa dinî hayatını toprak altında yaşamaya başlamış; özellikle de 1960'lardan sonra ideolojik açıdan sağ-sol ayırımına maruz kalan Türk toplumu, manevi/ruhsal ve dinî yaşayışını canlı tutmak için tarikatlara ve yeni dinî hareketlere yönelmiştir.

Kaynaklar

- Alemdar, Korkmaz, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Açıkgöz, Halil, **Cemil Meriç ile Sohbetler**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayıncılık, 2005.
- Akdoğan, Ali, **Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama**, İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Alkan, Ahmet Turan, **Doğu ve Batı Karşısında Cemil Meriç**, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Armağan, Mustafa ve Coşkun, Sezai, **Bulutları Delen Kartal Cemil Meriç İle Konuşmalar**, İstanbul: Da Yayıncılık, 2004.
- Austruy, Jacques, **Kapitalizm Marksizm ve İslam**, Agâh Oktay Güner (çev.), İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.
- AYAS, Mehmet Rami, **Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Bowie, Fiona, **The Anthropology of Religion**, USA: Blackwell Publishing, 2000.
- Braun, Willi, “Religion”, **Guide To The Study Of Religion**, W. Braun and R. T. McCutcheon (ed.), London and New York: Cassel, 2000.
- Cündioğlu, Düccane, **Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006.
- Demirel, Dilber, Cemil Meriç’te Kültür ve İdeoloji, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilecik Üniversitesi SBE, 2011).
- Genç, Mehmet, “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler”, **Dıvan**, Cy., Sayı. 1 (1999), ss. 1-8.
- Gündüz, Şinasi, “Mecusilik”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 507-527.
- Habermas, Jürgen, **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**, Mustafa Tüzel (trc.), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1998.
- Kurt, Maksude, “Tanrıça Kültü ve Hıristiyanlık’taki Meryem Figürüne Etkileri” (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Rize Üniversitesi SBE, 2010).
- Meriç, Cemil, “Elinde Cennet Açan Zend Avesta”, **Hisar Dergisi**, C.II, Sy.7 (1971), ss. 7-17.
- _____, **Bir Dünyanın Eşiğinde**, 7. Basım İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- _____, **Bu Ülke**, 28. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- _____, **Işık Doğudan Gelir**, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.

- _____, **Jurnal**, C.1, 17. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- _____, **Jurnal**, C.2, 14. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- _____, **Kırk Ambar**, C.1, 9. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____, **Kırk Ambar**, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____, **Kültürden İrfana**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- _____, **Mağaradakiler**, 14. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- _____, **Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- _____, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, 10. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- _____, **Umrandan Uygarlığa**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Özel, Mustafa, **Birey, Burjuva ve Zengin**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ringer, Fritz, **Weber'in Metodolojisi**, Mehmet Küçük (trc.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.
- Smart, Ninian, **The Religious Experience of Mankind**, New York: Charles Scribner's Sons, 1969.
- Şahiner, Necmeddin, **Cemil Meriç'le Nur Sohbetleri**, İstanbul: Anahtar Yayıncılık, 1994.
- Taş, Kemalettin, **Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç**, İstanbul: Artus Kitap, 2007.
- Tanrıkorur, Barihuda, "Mevleviyye", **DİA**, C. IXXX, s. 468-475.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Ünver Günay (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Weber, Max, **The Sociology of Religion**, USA: Beacon Press, 1963.
- Williams, Monier, **Brahmanism and Hinduism: Or Religious Thought and Life in India as Based on the Veda and Other Sacred Books of the Hindus**, USA: Kessinger Publishing, 2005.
- Yitik, Ali İhsan, **Hint Dinleri**, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005.
- _____, "Hinduizm", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 277-305.
- _____, "Budizm", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 307-355.
- _____, "Budizm", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Şinasi Gündüz (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 357-371.

Religion, Society and Ideology from Cemil Meriç's Perspective

Citation / ©- Fidan, A. (2014). Religion, Society and Ideology from Cemil Meric's Perspective, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 14 (1), 215-238.

Abstract- *In this study it's tried to show how Cemil Meriç has understood the Eastern and Western societies and their religious life, and it's tried to determinate how Turkish society has tried to adopt itself to the social change processes between east and west. To recognize a religion of society can provide a lot of functional benefits for understanding of social reality. According to Cemil Meriç's perspective when was looked on the eastern societies: It's seemed that Hindu, Budhist, Jainist societies have directed their spritual life, when they have not enough strenght for naturel world's elements, to ascetism and renunciation. In the ancient Iran society Zoroastrianism which appeared in the middle east has affected the Jewish people from the good-bad, good-evil dualism aspects. When was looked on the religious life of the western societies, It's seemed that the social life of the Jewish people has centered with sacred book, based on monotheism and focused on choosen people thought. But ,in the begining, the Christian societies has become so far from the politics. Acquiescence of the Christianity as a religion of the state has resulted that Christians have used their politic power for their ambitions and destroy the pagan enstruments. When was looked on the Turkish society which stayed between east and west we see that Ottoman society was charge, action and miracle civilization and it has represented the peak of it's age with İslam. As time goes on, like an every civilizations have comedown, Ottoman civilization lost it's power. And Turkish society has been exposed by the ideologies. As a result of this Turkish society which was living sociological disorders has divided as a right-left hand. And new religious movements and sects have arised as a reflect to the these progresses.*

Keywords- *Cemil Meriç, Religion, Community, Ideology*